



*Лук'янчиков Є. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного права та
права інтелектуальної власності
Національного технічного
університету України «КПІ»*



*Лук'янчиков Б. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
та судової медицини*

Національної академії внутрішніх справ

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ЗА СЛІДАМИ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена аналізу процесу законодавчого регулювання ідентифікації об'єктів за слідами пам'яті. Розкрито еволюцію специфічного засобу пізнавальної діяльності з розкриття злочинів – впізнання об'єктів матеріального світу за їх відображеннями у пам'яті осіб, які їх спостерігали.

Ключові слова: кримінальне провадження, сліди пам'яті, ідентифікація, пізнавальна діяльність, слідчі (розшукові) дії, пред'явлення для впізнання, оперативно-розшукові заходи.

Стаття посвящена анализу процесса законодательного регулирования идентификации объектов по следам памяти. Показана эволюция специфического метода познавательной деятельности по раскрытию преступлений – опознание объектов материального мира по их отображениям в памяти людей, которые их воспринимали.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, следы памяти, идентификация, познавательная деятельность, следственные (розыскные) действия, предъявление для опознания, оперативно-розыскные мероприятия.

Удосконалення засобів пізнавальної діяльності з розкриття та розслідування злочинів привертає увагу науковців та практиків. Одним із ефективних і перевірених практикою методів пізнавальної діяльності у сфері боротьби із злочинністю є криміналістична ідентифікація, якій приділена достатня увага науковців. Вона може здійснюватися за матеріально фіксованими відображеннями і мисленими образами, які зберігаються у пам'яті тих осіб, які сприймали обставини, що мають значення для розкриття злочину. Більше ніж пів століття кримінальним процесуальним законодавством передбачена самостійна слідча (розшукова) дія – пред'явлення для впізнання. Протягом цього часу науковцями і практиками обґрунтовуються пропозиції щодо її подальшого унормування та удосконалення. Частина з них була сприйнята розробниками Кримінального процесуального кодексу України, а частина потребує подальших досліджень та обґрунтувань. Поглиблене дослідження даного методу пізнавальної діяльності з розкриття злочинів і обґрунтування пропозицій з метою його нормативного врегулювання обумовлює актуальність розглядуваних питань.

Ідентифікація об'єктів за слідами пам'яті привертала увагу таких науковців, як: Н.Г. Бритвич, О.Я. Гінзбург, В.Г. Гончаренко, В.П. Колмаков, Ю.Г. Корухов, Г.І. Кочаров, З.Г. Самошина та ін., які сформуливали наукові підвалини для подальших досліджень психологічної природи упізнання об'єктів, що сприймалися раніше та законодавчого регулювання такої діяльності. Подальші дослідження цієї проблеми набули розвитку в кандидатських і докторських дисертаціях, а також в монографічних роботах: М.О. Головецький [1], М.А. Погорєцький [2], Л.Д. Удалова [3], К.О. Чаплинський [4] та інші. Проте низка питань залишається не вирішеними і потребує додаткового дослідження та обґрунтування.

Мета дослідження полягає в аналізі невирішених новим Кримінальним про-

цесуальним кодексом України проблем, щодо удосконалення законодавчого врегулювання порядку ідентифікації об'єктів за слідами пам'яті під час проведення такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання.

Процес вчинення злочину супроводжується різними видами взаємодії об'єктів матеріального світу. В процесі такої взаємодії утворюються відображення в оточуючому середовищі, які в криміналістиці набули назву сліди. Нами будуть розглянуті питання, що пов'язані з ідентифікацією об'єктів матеріального світу за слідами пам'яті.

Даний вид ідентифікації об'єктів використовується з давніх часів як в буденній практиці, так і для розкриття злочинів. До того як набути сучасних форм цей метод пройшов тривалий шлях удосконалення, організаційного формування та законодавчого визначення у вигляді слідчої (розшукової) дії – пред'явлення для впізнання (ст. ст. 228, 229, 230 КПК України).

Незважаючи на те, що даний метод встановлення тотожності об'єктів тривалий час не був закріплений у законі як самостійна слідча дія, він достатньо широко використовувався на практиці. Для надання таким діям законної сили, та визнання отриманих даних доказами їх пропонували розглядати як особливу форму допиту і проводили як під час допиту, так і очної ставки. Процесуальні гарантії достовірності таких дій не завжди дотримувалися, що тягло за собою втрату переконливості та доказового значення результатів проведених дій. В процесі дискусій перевагу набула думка про самостійний характер пред'явлення для впізнання [5, с. 4–5].

Вперше розглядуваний метод ідентифікації об'єктів у вигляді самостійної слідчої дії був закріплений у КПК України 1960 р. (ст.ст. 174–176). З цього часу ідентифікація об'єктів за слідами пам'яті відбувалася в кримінально-процесуальній або оперативно-розшуковій формі.

Пред'явлення для впізнання як самостійна слідча (розшукова) дія є важливим

засобом збирання доказової інформації, а також перевірки показань вже допитаних осіб (потерпілого, свідка, підозрюваного), результатів огляду та обшуку, слідчих версій. В ході його проведення можна отримати відомості про перебування особи (свідка, підозрюваного тощо) на місці події, про можливі контакти впізнаючого з тим, кого впізнають, про належність предметів особі, яка впізнає або іншим особам, з якими перебуває у близьких стосунках та добре знає ознаки речей, які пред'являють для впізнання.

В теорії криміналістики загальновищезнаною є думка, що результатом пред'явлення для впізнання може бути отримання позитивного або негативного висновку про тотожність, тобто, що об'єкт, який пред'являють сприймався раніше.

Неоднозначно вирішується питання про можливість встановлення групової належності об'єктів під час пред'явлення їх для впізнання. Так, Н.Г. Бритвич вважає, що групова належність може бути встановлена тільки щодо предметів [6, с. 11].

Інші науковці вважають, що встановлення групової належності можливо до багатьох об'єктів та відноситься до завдань пред'явлення для впізнання. Під встановленням групової належності невідомої людини розуміють визначення її етнічної групи, статі, віку, статури, зросту, наприклад, віднесення людини до певної групи. На цьому процес ідентифікації може завершитися, якщо тотожність виключається. [7, с. 651].

При встановленні групової належності отримують не імовірний висновок, як вважають деякі з опитаних респондентів, а звуження групи, до якої відноситься об'єкт впізнання. Це дозволяє звужити коло пошуку, впевнитися у необхідності перевірити до кінця побудовану версію. В подібних випадках встановлюється не тотожність, а лише схожість, спорідненість, групова належність об'єкта, що пред'являють з тим, який особа спостерігала раніше.

Черговим етапом еволюції законодавчого регулювання процедури іденти-

фікації об'єктів за слідами пам'яті стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. Аналіз норм даного правового інституту свідчить, що його розробники намагалися врахувати пропозиції науковців щодо його удосконалення. Разом з тим деякі дискусійні питання вирішені не повністю і потребують подальшого наукового обговорення та обґрунтування пропозицій щодо внесення відповідних уточнень та доповнень до статей КПК, що регулюють дану діяльність.

На відміну від попереднього у чинному КПК України розширено перелік об'єктів, які можна пред'являти для впізнання та визначено процедуру такої діяльності. Якщо попередній КПК передбачав можливість пред'явлення для впізнання особи та предметів (ст. 174, 175) то чинний КПК виділяє три види об'єктів пред'явлення для впізнання: особи, речей, трупа (ст. 228, 229, 230).

При розгляді питання про коло об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання в теорії не сформовано єдиної думки. Так, одні автори до кола таких об'єктів відносять: а) будь-які предмети матеріального світу, які раніше спостерігала особа за обставин, що мають значення для розслідування (у тому числі живих осіб, трупів, тварин, будівлі тощо); б) окремі частини різноманітних предметів матеріального світу; в) фотографічні і художні зображення предметів або їх частин; г) фотознімки скульптурних портретів, виготовлених за методом професора М.М. Герасимова; д) зліпки із слідів ніг і різних предметів; є) зліпки і муляжі з обличчя і окремих частин тіла невідомих трупів [8, с. 62]. Інші до переліку таких об'єктів включають: живих осіб, трупи, предмети та документи, тварин (птахів), приміщення й окремі ділянки місцевості [9, с. 158].

Широке розмаїття об'єктів матеріального світу, які пред'являють для ідентифікації обумовлюється потребами правоохоронної практики. Це знаходить відображення в роботах науковців за ре-

зультатами її узагальнення. Незважаючи на відсутність ряду з названих об'єктів у відповідних статтях КПК, подібні слідчі дії не викликають заперечення з боку прокурорів і в суді. Законодавець не має можливості навести вичерпний перелік об'єктів матеріального світу, відносно яких може виникнути необхідність пред'явити для впізнання. Більшість із них можуть бути віднесені до групи «речі», але частина матеріальних утворень, звичайно, до них не належить. Зняття такої неузгодженості могла б сприяти вказівка у КПК, що для впізнання можуть пред'являтися не «речі», а «об'єкти матеріального світу». Це б повніше відповідало загальним положенням теорії криміналістичної ідентифікації об'єктів і явищ матеріального світу за їх відображеннями.

Певні сумніви висловлюються щодо можливості пред'явлення для впізнання ділянок місцевості та приміщень. Сучасні рекомендації щодо порядку пред'явлення таких об'єктів для впізнання не повною мірою узгоджуються з загальними процесуальними правилами цієї слідчої (розшукової) дії. Відсутня можливість одночасного представлення для огляду та сприйняття декількох однорідних об'єктів. Їх пропонується оглядати у певній послідовності, яка визначається слідчим з урахуванням різних обставин. Не рідко ці місця знаходяться на достатній відстані одне від одного і їх сприйняття відбувається з переривом у часі. Крім того, слід враховувати, що серед представлених для огляду об'єктів має бути той, який, на думку слідчого, сприймала особа у зв'язку із вчиненням злочину і може його впізнати.

Дійсно, якщо мова іде про пред'явлення ділянок місцевості та приміщень у натуральному вигляді, спостерігається певна неузгодженість з загальними правилами щодо даної слідчої дії. Дотриманню загальних правил пред'явлення для впізнання може сприяти проведення його за фотознімками або відеозаписом. У цьому випадку є усі необхідні умови

дотриматися визначених правил і рекомендацій до проведення пред'явлення для впізнання. Після того, як впізнаючий вкаже на відповідну ділянку або приміщення, і це буде оформлено відповідним протоколом, можна провести таку слідчу (розшукову) дію, як слідчий експеримент у вигляді перевірки показань на місці (ст. 240 КПК).

Пред'явлення об'єктів для впізнання на практиці проводиться як у натуральному вигляді, так і за фотознімками або матеріалами відеозапису. Обумовлюється це тим, що не завжди є можливість пред'явити об'єкт в натурі (труп поховано, підозрювана особа переховується від органів слідства, впізнаючий проживає далеко від місця досудового провадження, а технічні можливості проведення впізнання в режимі відеоконференції відсутні тощо). На жаль, дане положення знайшло відображення лише в ст. 228 КПК, що присвячена пред'явленню для впізнання особи. На нашу думку, зазначене правило має розповсюджуватися на усі види об'єктів, що можуть пред'являтися для впізнання. Для цього в КПК України має бути виділена окрема стаття, в якій будуть викладені загальні правила пред'явлення об'єктів для впізнання (людей, речей і трупів тощо). В статтях, що присвячені пред'явленню для впізнання конкретних об'єктів доцільно викласти специфічні особливості такої діяльності.

Пред'явлення для впізнання розглядають як вид криміналістичної ідентифікації об'єктів за слідами, що збереглися в пам'яті особи, яка їх сприймала. Мабуть тому і попередній і чинний КПК містять вимогу про те, щоб у особи, яка сприймала об'єкт було з'ясовано чи може вона його впізнати. Коли об'єктом пред'явлення для впізнання є особа, від того, хто буде впізнавати необхідно отримати інформацію про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також обставини, за яких таке сприйняття відбувалося. Якщо особа надає таку інформацію, заявляє, що може впізнати особу і готова це зробити не виникає сумнівів щодо

можливості проведення даної слідчої (розшукової) дії. Складніше вирішується питання, коли особа переконливо запевняє слідчого, що може впізнати того, кого бачила у зв'язку з розслідуваною подією, але не може назвати прикмети, за якими це зробити.

Наукове вивчення феномену узнавання психологами, фізіологами, математиками, біологами, медиками, криміналістами та іншими знавцями, зазначає В.Г. Гончаренко, викликало до життя необхідність теоретичного обґрунтування цього явища, виявлення можливостей його прогностичного використання, що зрештою призвело до створення синтетичної теорії розпізнавання образів. Автор аналізує дві форми сприйняття об'єктів, які впливають на процес подальшого впізнання – суцесивну, або аналітичну, яка передбачає сприйняття окремих прикмет зовнішності ізольовано одна від одної, і симультанну, або синтетичну, яка передбачає сприйняття об'єкта в цілому, одномоментно, без виділення окремих ознак. Вона забезпечується миттєвим інстинктивним включенням тайників пам'яті, що призводить до автоматичного компаративного ототожнення на підсвідомому рівні раніше сприйнятих об'єктів. Ця форма впізнання повинна використовуватись у кримінальному судочинстві у певному процесуальному обрамленні як забезпечення природними механізмами життєдіяльності спосіб одержання надійної доказової інформації [10, с. 535–547].

Виходячи із загальних положень, слід зазначити, що процес впізнання можна розглядати як складний психологічний акт, який інколи відбувається підсвідомо, а не як механічне співставлення статичних образів сприйняття та уявлення. Точний опис зовнішніх ознак людини для тих осіб, які її сприймали складає значні труднощі навіть у тому випадку, коли вони ці ознаки добре запам'ятали. Для акту впізнання мають значення і такі ознаки, які були зафіксовані на рівні під-

свідомості та актуалізувалися уже в процесі, яким почалося пред'явлення для впізнання.

В багатьох випадках людині, яка не має певних навичок, описати ознаки того чи іншого об'єкта психологічно значно складніше ніж упізнати цей об'єкт. Тому у слідчій практиці можуть складатися ситуації, коли особа, яку допитують, утруднюється назвати прикмети людини, яку сприймала, але з впевненістю стверджує, що може її впізнати, якщо побачить знову. У такому випадку слід з'ясувати, що є підставою для такої впевненості, її загальний світогляд та інше. В ряді випадків особа може володіти доброю зоровою пам'яттю, але не вміє описати сприйняте. Непоодинокі випадки, коли особа під час допиту називає одні ознаки об'єкта, а в процесі впізнання, крім цього, вказує на інші і докладно описує їх, пояснює причину, що дозволила актуалізувати пам'ять.

На цій підставі К.О. Чаплинський зазначає, що пред'явлення для впізнання може проводитися і у тих випадках, коли допитуваний не може описати ознаки об'єкта, що підлягає пред'явленню для впізнання, однак стверджує, що зможе його впізнати якщо побачить [11, с. 322–323].

Висновок про урахування або нехтування пропозиціями науковців щодо покращення правового врегулювання такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення особи для впізнання можна зробити на підставі аналізу змісту ст. 228 КПК України.

На відміну від попереднього, у чинному КПК не чітко викладено положення про допит особи, якій будуть пред'являти об'єкти для впізнання. У КПК України 1960 р. чітко було записано, що особа, якій будуть пред'являти для впізнання має бути допитана (ч. 1 ст. 174 КПК). В ст. 228 чинного КПК зазначається, що «перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її...». Що слід

розуміти під опитуванням? Кримінальний процесуальний кодекс визначає засоби формування судових доказів, якими є слідчі (розшукові) дії. Опитування не передбачено серед таких засобів. Не усуває сумнівів і те, що за результатами опитування має складатися протокол (допиту чи опитування?). У даній нормі має бути чітко зазначено, що особа, яка сприймала певний об'єкт має бути допитана перед тим, як цей об'єкт буде пред'явлено їй для впізнання.

Відповідного корегування потребує друга половина частини першої даної статті, яка сьогодні викладена в такій редакції: «Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу».

Виникає запитання, яким чином особа, що не може вказати прикмети, може вказати сукупність ознак людини? У тлумачному словнику *прикмета* визначається як відмітна ознака когось, чогось, а *ознака* як прикмета, за якою можна визначити що-небудь [12, с. 297–298, 363].

Із попереднього викладу матеріалу видно, що мова іде про симультанне (синтетичне) впізнання, коли особа не може назвати прикмети (ознаки) об'єкта, але впевнено заявляє, що впізнає такий об'єкт якщо побачить його. Дане положення потребує уточнення в ч. 2 ст. 228 КПК України.

Зазначені пропозиції сприятимуть одноставному розумінню положень даної норми практиками і правильному застосуванню її під час проведення даної слідчої (розшукової) дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головецький М. О. Тактика узнавання і впізнання під час досудового слідства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец 12.00.09 / М. О. Головецький. – Київ, 2002. – 19 с.
2. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
3. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: монографія / Л. Д. Удалова; КНУВС. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 324 с.
4. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.
5. Кочаров Г. И. Опознание на предварительном следствии / Г. И. Кочаров. – М., 1955. – 76 с.
6. Бритвич Н. Г. Теоретические основы и практика предъявления для опознания / Н. Г. Бритвич. – М., 1968. – 85 с.
7. Криминалистика: учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 971 с.
8. Криминалистика (актуальные проблемы): учебное пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1988. – 149 с.
9. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с.

Lukianchikov E., Lukianchikov B. Legislative regulation of the object identification according to the memory traces.

The different types of the material world objects cooperation during which the memory mappings are created in the environment accompany the commission of the crime. The important part of these memory mappings is conserved on the human memory. Its identification search permits the have the information about the marks and characteristics of the objects making it.

Before the modern forms this method of the objects identification was improved, organizationally formed and the legislatively studied by the investigative (search) activities – the submission for identification (art. art. 228, 229, 230 Criminal Procedure Code of Ukraine).

In spite of the fact that this method of the objects identity establishment wasn't mentioned in the law a great while as an independent investigative action, it used on the practice fair amount. The

identification is made during the interrogation or the identification parade. The proceeding guarantees of these actions` credibility weren't always observed what provoked the loss of the persuasion and the results evidentiary value.

For the first time the mentioned objects identification method as an independent investigative action was passed in the law in the Criminal Procedure Code of Ukraine 1960. It is necessary to take attention of the fact that the some objects identification can be at same time in the criminal proceedings and in the operational search actions. It gives the different legal consequences of the identification.

In the Criminal Procedure Code of Ukraine in force there are three types of the submission of the person, the objects, the corpse for identification (art. art. 228, 229, 230). In the criminalistics` theory there are: a) any material world objects observed by the person by the meaning circumstances for the investigation (which includes the persons, the corpses, the animals, the buildings etc.); b) some parts of different material world objects; c) the photos and pictures of the objects or its parts; d) the portrait busts photos made according to the professor Guerassimov's method; e) the foot prints or the cast of the other objects; f) the face cast or the cast of some body parts of the unidentified corpses. It is important to say that this list can be definitive.

It is proved the idea concerning the inexpediency to name the objects of submission for identification as: the photos and pictures of the objects or its parts, the portrait busts photos made according to the professor Guerassimov's method, the foot prints or the cast of the other objects, the face cast or the cast of some body parts of the unidentified corpses. By definition the question is about the submission of the persons and objects but not its copies for identification.

Preceding from the general provisions the identification process is considered as a difficult psychological act that takes place instinctively but not as mechanical comparison of static perception and imagination visions. The exact description of the person physical signs for the persons who saw her is difficult to do even on the case when the signs were well memorized. For the fact of identification, the meaning signs are the signs fixed instinctively and actualized during the submission for identification process. It is proposed the modifications and precisions of some norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine what promotes to performance of this investigative (search) action.

Keywords: *criminal court proceedings, memory traces, identification, cognitive activity, investigative (search) activities, submission for identification, operational search actions.*

Стаття надійшла до редакції журналу 02.01.2016 р.